

Anton Žakelj, *Beg v neznano, zapiski 1945–1949*, Ljubljana, Studia Slovenica, 2008, 246 str. (z neoštevilčeno prilogo 23 str.)

Pisanje dnevnika že tisočletja predstavlja način, s katerim ljudje sproščajo svoje vtise, razmišljanja, dileme, vzpone in padce, zabeleženo pa lahko z določeno časovno oddaljenostjo postane pomemben zapis za refleksije piscev samih. Dnevnik mašijo spominske luknje in pogosto kompenzirajo molk, v katerega so iz takih ali drugačnih razlogov prisiljeni njihovi zapisovalci. Enkrat priobčeni javnosti utegnejo posredovati izjemno plastične odtise pisčevega intimnega doživljanja in vrednotenja, ob katerih se pozornemu bralcu izrišejo unikatne, a zato nič manj stvarne konture opisovanega časa in prostora; vsak posameznik je soustvarjalec dobe, v kateri deluje. Dnevniške oblike zapisov odlikuje vpogled v *trenutno* razmišljanje, vrednotenje in z njimi pogojene odločitve, ki niso olepšane in prirejene, da bi delovale učinkovito v današnjem času. Gre za zelo dragocene in zgovorne vire, ki potencialno nudijo izdatne odgovore ali pa le namige za številne dileme in – kar se mi zdi še bolj pomembno – postavljajo nova vprašanja in tako odpirajo nove teme za raziskovanje.

Dnevniške zapiske Antona Žaklja vidim kot pomemben vir tudi za raziskovalce različnih vidikov migracij, sproženih neposredno po drugi svetovni vojni; hkrati s tem ponuja obilo snovi za razmislek o »resnici« iz obdobja, v katerem so se zaplodili najpomembnejši vzroki povojnega izseljevanja, nudi vpogled v migracije v obče in nenazadnje priča o pomembnosti dnevnika kot vira za preučevanje preteklosti. Žal je Žakljev dnevnik od nastanka do izdaje za javnost nekoliko spremenil svojo vsebinsko strukturo; ponekod dopolnjen, mestoma najbrž tudi izbrisan ali prirejen, je morda izgubil kakšnega od najbolj pristnih zapisov o razlogih, ki so pogojevali Žakljeva dejanja in misli. Kakšen zanimiv detajl se je morda zgubil – kot se rado zgodi – tudi v prevodu ali celo v prepisu.

Anton Žakelj (1906–2007), upravnik mlekarne iz Žirov, begunec, kasnejši izseljenec v ZDA in še marsikaj drugega je v dnevnike zapisoval pretežen del svojega dolgega življenja: od osemnajstega leta pa skoraj do smrti. Tri desetletja (1939–69) je zapiske pisal v esperantu ter jih v začetku 80. let začel prevajati v slovenščino. Dnevnik, zbran v predstavljeni knjigi, predstavlja njegovo videnje in razumevanje preteklosti od 1. maja 1945 do 31. decembra 1949. Objavljen del zapiskov zaznamuje precej nenaraven, mehanski rez v kontinuiteti prelomnih dogodkov; medvojni zapiski, ki so bili od leta 1992 delno objavljeni v *Žirovskem občasniku*, v angleškem prevodu njegovega sina Johna pa so dostopni na <http://bbhhs96.dyndns.org/~zakeljdiary/1943eng.htm>, so namreč izjemnega pomena za razumevanje razlogov, ki so Antona Žaklja prisilili v begunstvo, in škoda je, da niso objavljeni tudi v knjigi *Beg v neznano*. Izbor zapiskov se prične šele z begom od doma ob koncu druge svetovne vojne, prikazuje večletno bivanje v avstrijskih taboriščih ter se zaključi z vtisi o njihovi prvi postaji v novi domovini, podeželskem mestecu Willard v ameriški državi Wisconsin. Krajšo, a pomembno dopolnitev knjige vsekakor predstavlja spremna beseda njegovega najstarejšega sina Johna, ki je bil rojen avgusta 1948 še v

Avstriji. Brez njegovih refleksij in dodatnih pojasnil, bi dnevniški zapiski bralcu izzveneli manj razumljivo, obenem pa ne bi ponudili toliko iztočnic za razmislek.

V konfliktnem ozračju druge svetovne vojne, ki ni dopuščalo neopredeljenosti, se simpatije družine Antona Žaklja niso nagnile na zmagovalno partizansko stran. Na ta način so si Žakljevi »prislužili« nalepko domobranstva, ki jih je po vojni degradirala med drugorazredne državljane. Razlogi, ki so Žakljeve in zlasti Antona prepričali v to izbiro, v objavljenih zapiskih niso podrobneje razdelani; po pisanju v knjigi sodeč so se izoblikovali bolj vzdolž ideološke (komunizem/katolištvo) kot vojaške linije (partizani/domobranci). »Moj oče je bil užaloščen, ko je videl domobrance maširati vstric z nemškimi vojaki, obenem pa je to sprejemal kot edini način, da bi se takšna majhna skupina uspešno spopadla s komunisti, v katerih je videl še večje zlo.« (222) Po sklepnih besedah svojega sina Anton Žakelj nikdar ni bil član nobene vojaške formacije, vseskozi se je skušal izogibati nasilju; konec oktobra 1943 so Žiri že obvladovali partizani in pod prisilo mobilizirali tudi njega, a jim je ušel in se zatekel v Kranj. Tam je pod nemško okupacijo kot knjigovodja deloval v skupnosti žirovskih čevljarjev. Podobna usoda je doletela njegovo rojakinjo in dekle Cilko Gantar, ki se je po pobegu iz partizanov pridružila istemu društvu. S svojo izbiro je Anton Žakelj potegnil najkrajšo slamico; kot dezertar partizanske vojske je izzival smrtno obsodbo, v taborišču pa je bil kasneje deležen očitkov »ker smo delali v Kranju, namesto, da bi šli k domobrancem.« (18). Anton Žakelj je glede na izid vojne kljub zadržkom pretehtal, da mora zbežati iz rodnega kraja.

»Tudi moj šef je že kak mesec pred koncem vojne rekel: »Najbolje bo kidniti na sever.« Jaz nato: »Če bova ostala, bova oba visela na istem kandelabru.« Šef: »O, to ne; vsak bi dobil kakih deset let.« On, ki je ostal, je res dobil deset let, čeprav je ves čas vojne podpiral partizane, jaz, ki jih nisem, bi gotovo ne prišel tako poceni skozi. /.../ Ko se je pokazalo, da Slovenije ne bodo zasedli Angleži in Američani, kakor smo upali, ampak partizani, sem sklenil, da se umaknem na Koroško. Čeprav sem se že mesec pred koncem odločil, da se raje umaknem na tuje, kakor pa da bi čakal partizane doma, se sedaj nisem mogel odločiti. Imel sem dva brata v Ljubljani in enega na Hrvaškem. Da bi vsaj eden prišel mimo, bi takoj šel z njim. Pa ni bilo nikogar. Nevesta, s katero sva se nameravala že pred vojno poročiti, pa sva poroko zaradi razmer vedno odlašala, me je opomnila: »Če misliš iti, pojdiva!« Za ta stavek, ki bi ga jaz nikoli ne izrekel, ker nisem prav nič vedel, kam gremo, sem ji še danes hvaležen«.

(7–8) Sedmega maja, dva dneva pred »dnevom zmage«, se je prišel poslovit od svojih staršev, ki so živeli v praznem kapucinskem samostanu v Škofji Loki, potem ko so jih partizani izgnali od doma. »Mama mi je pri slovesu rekla: Ti le pojdi, kamor moreš! Nas pa ni več škoda.« (6) Skupaj s Cilko in »kakimi desetimi sodelavci« se je iz Škofje Loke preko Kranja, Tržiča in Ljubelja pridružil koloni, ki se je pomikala na Koroško. Na prvi del poti do Avstrije sta se podala peš, vsak s po enim kovčkom z nekaj oblek in hrane, ki sta ju naložila na kolesi in potiskala ob sebi. »Tako smo nastopili begunstvo, ki ni trajalo samo dva tedna, niti ne dve leti, ampak za večno – do smrti.« (8)

Ker zapiski večinoma beležijo dogodke brez izdatnejših komentarjev, je zanimivo slediti izboru dogodkov, ki so se Antonu Žaklju s trenutne perspektive zazdeli dovolj pomembni, da jih zapiše. Z drugimi besedami, v dnevnik zapisovalec ponavadi napiše tisto, kar nanj tedaj naredi največji vtis – pogosto le preko njemu razpoznavnih asociacij. Objavljen del Žakljevega dnevnika se osredotoča predvsem v begunsko fazo njegove izseljenske usode – s krajšim, a izjemno plastičnim uvodom o negotovi podobi Gorenjske ob bližajočem se koncu svetovne morije. Ob psihičnih pripravah na beg slika ohromljeno delovanje trgovin in bank, pomanjkanje vseh dobrin, kolone civilistov, pomešane s pisano paleto poraženih vojaških enot na poti proti severu, katere spremlja curljanje vsemogočih govoric o vojaških razpletih; omenja samomore nekaterih domobrancev ter opisuje preli-vanje občutkov zmede, žalosti in veselja med ljudmi. Po prihodu na avstrijsko ozemlje jih čaka nekaj dni bivanja v zasilnem šotorišču, nato jih najprej sprejmejo v Vetrinju in konec junija premestijo v begunsko taborišče v Judenburgu. Globoko katoliško prepričanje in protikomunistična drža prežemajo celotne zapiske, kar je razumljivo, saj je iz ideologije izhajajoč razkol pustil močan pečat v njegovem življenju. A dnevniški zapiski ne prikazujejo Antona Žaklja le z ideološke plati, skoznje se kaže predvsem kot človek z močno voljo. Zna biti ljubeč, razumevajoč in neizprosen hkrati, krhek in odločen. Žakljevi zapisi nam ob pazljivem branju kljub skoposti razmišljanj približajo dinamiko, kako je kot posameznik doživljal begunstvo, izseljenstvo; kaj mu je grenilo in kaj lepševalo življenje v teh težkih trenutkih; kateri so mu bili stebri opore v času, ko je v stalni negotovosti in brez doma, na begu v neznano, čakal v avstrijskem taborišču. Vsa ta doživljanja se prikradejo na dan ob prikazovanju vsakodnevnega vrveža v taborišču, opisovanju zunanjepolitičnih dogodkov, ki bi utegnili vplivati na njegovo begunsko izkušnjo, in spremljanju informacij od doma. Zdi se, da šele z začetkom večmesečnih priprav za izselitev v ZDA, kamor se je Anton Žakelj konec leta 1949 podal s svojo mlado družino, iz zapiskov zasijejo bolj spodbudne vibracije.

Človeške odločitve, razumevanja in interpretacije je najbolje opazovati skozi optiko posameznikovih osebnih izkušenj. Vsak zapis, ki podrobneje približa posameznikovo usodo, deluje proti vztrajni potrebi po črno-belem umeščanju, kar pomeni izziv stereotipnim predstavam in zlasti poenostavitvam. Prebiranje življenjskih zgodb, spominov, dnevnikov in drugih zapisov nam ponuja svojski uvid v konfliktni čas, ki je Slovence brezkompromisno razdelil vzdolž ideološke ločnice. Perspektiva od spodaj omogoča boljše razumevanje posameznikovih odločitev in na določen način prispeva k spravi. Menim, da je čas, ko zlasti zgodovinarji lahko manj obremenjeno gledamo na polpreteklo zgodovino, vsaj delno že nastopil. Tako je to besedilo tudi poziv k zrenju na izredno zapleten vojni in povojni čas, ki naj bo čim bolj prežeto z vedoželjnim poskusom razumevanja in čim manj z moralističnim vrednotenjem, celo obsojanji ali sodbami. S tega stališča in z vidika visoke informacijske vrednosti, ki jo dnevnik Antona Žaklja nedvomno vsebuje, priporočam omenjeno publikacijo vsem, zlasti vam, ki se ukvarjate z novejšo zgodovino, urednika pa ob tej priliki prijazno pozivam, naj po možnosti priobči še preostale zapise, s čimer bi se Žakljeva begunska usoda dosledneje umestila v širši kontekst.